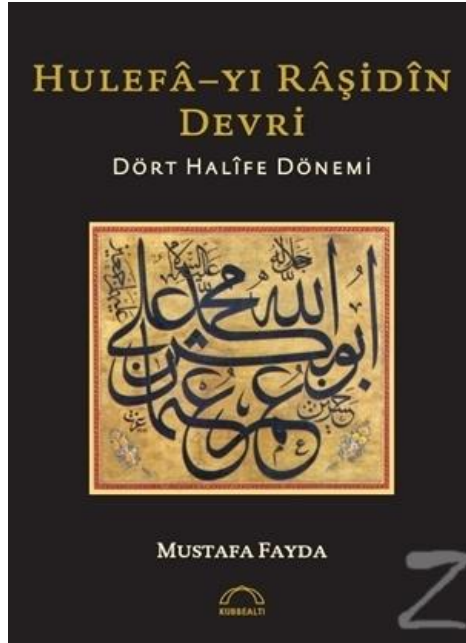

Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri: Dört Halife Dönemi*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2016, 413 s.

ÖMER FARUK DOĞANGÜL^a

İslam Tarihinde Hz. Peygamberin vefatından itibaren Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilafetlerini kapsayan yaklaşık 30 yıllık bir zaman dilimi Hulefa-yı Raşidin Devri olarak anılmaktadır. Bu halifelerin Hz. Peygamber katında ve sahabe arasında yer ettikleri konum, iktidara geliş usulleri ve yaptıkları icraatlar itibariyle ortaya koydukları örneklik dönemin bu isimle anılmasının sebebidir. İslam'ın Arap coğrafyasının dışına yayılması ve kurumsallaşması yanında, İslam tarihi boyunca Müslümanların bugüne dek üzerine tartıştıkları itikadi ve siyasi meselelerin kökenlerinin de bulunduğu çok kritik bir safhayı oluşturması dolayısıyla bu dönem, İslam tarihinin en çok alakaya mazhar olan dönemlerinden biri olmuştur. *Hulefâ-yı Râşidîn Devri (Dört Halife Dönemi)* adlı eseriyle Mustafa Fayda, İslam tarihinin bu safhasını birçok boyutuyla ele almaktadır. Yazar, bu eserle Dört Halife dönemiyle ilgili bir yaklaşım tarzı ortaya koymuştur. Bu anlamda eserin, İslam

^a Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam tarihi ve Sanatları Bölümü
omerfarukdogangul@gmail.com

dininin öncelikle Hz. Peygamber ve sahabesinin dikkate alınarak anlaşılacağı temeli üzerine inşa edildiği ifade edilebilir. Dolayısıyla müellif, yazılacak bir İslam tarihinin perspektif itibariyle bu açığa sahip olmasının gereği üzerinde durmuştur. Eserin hangi nedenle kaleme alındığını açıklamak üzere olan “Giriş” kısmı bu anlayışı destekleyecek bir malumat dizinine ve yorumlama biçimine sahiptir. Burada yazar, oryantalist okuma biçimlerine karşı, Hz. Peygamber ve sahabesinin en temel kaynak olarak Kur’an-ı Kerim’deki yerleri üzerine odaklanmıştır. Ayrıca yazarın İslam’ın kuruluş ve yayılış sürecinde yapılan savaşlar, imar faaliyetleri, vergi yükümlülüklerinin konması gibi icraatların sebepleri ve gayeleri üzerinde duruşu, eserin tamamına hâkim olan savunma üslubuna örnek olarak verilebilir.

On üç ana başlıktan oluşan eser, genel anlamda birkaç tema etrafında gruplandırılabilir. Bunlar arasında Dört Halife’nin Hz. Peygamber katındaki ve dindeki yerleri, yapılan savaşlar ve fetihler, gayrimüslim ve zımmîlere uygulanan siyaset, dönem iktisadî durumu, idari-siyasi teşkilat, şehircilik ve bayındırlık işleri, iç karışıklıklar ve dönem içerisinde teşekkül eden ilimler sayılabilir. Yazarın, eseri ele alacağı konunun içeriğinin hacmine ve önemine göre başlıklardığı anlaşılmaktadır. Örneğin Hz. Ebubekir dönemini diğer halifelere göre süresinin kısalığı ve olayların nispeten sınırlılığı nedeniyle müstakil bir başlık olarak ele almıştır. Fakat diğer halifeler için dönemlerinin Hz. Ebubekir dönemine göre uzun oluşu sebebiyle ayrıca bir başlık açmayıp diğer başlıklar içerisinde dağıtmıştır. Bu anlamda eser, kronolojik bir tarih çalışmasından ziyade tematik bir çalışma hüviyeti arz eder. Bu nedenle ele alınan konuların kendi içerisinde kronolojik bir akış gözetilse de kitabın genelinde bu tür bir sıralamaya dikkat edilmediği ifade edilmelidir. Eserin bu forma sahip oluşu, müellifin uzun yıllar İlahiyat Fakültesi’nde ders olarak anlattığı Hulefâ-yı Râşidîn devri dersi notlarından faydalanması sebebiyle olmalıdır.

İlk bölüm olan “Hz. Peygamberin Hayatında Dört Halife” kısmında müellif, iktidara geliş sıralarına göre dört halife ile alakalı genel bir bilgilendirme yaptıktan sonra onların Hz. Peygamber

için olan özel önemleri ve İslam adına verdikleri mücadele üzerinde durmuştur. Ayrıca Kur'an'dan nüzul sebebi itibariyle dört halifeyle ilgili olan bazı ayetler serdetmiştir. Her halifenin öne çıkan özellikleri üzerinde ayrıca duran yazar, örneğin Hz. Ömer'in kendine ait bazı görüşlerinin daha sonra incek ayetlerle uyumlu oluşu üzerinde ayrıca bir başlık açarak durmuştur. Bu kısımda Hz. Peygamberin Hz. Osman'la ilişkilerindeki hassasiyet ve edebe de özellikle değinen müellif, Hz. Ali bahsini ise rivayetlerin çokluğu ve kendisinin birçok siyasi ve dini konunun merkezinde oluşu sebebiyle uzunca ele almaktadır.

“Hz. Peygamberin Vefatı Ve Raşit Halifelerin İktidara Gelişi” başlığı esasen döneme ve dönemin ilk problemleri olan halife seçimi konusuna bir giriş özelliği taşımaktadır. Burada yazar, Müslümanların Hz. Peygamberden sonra düşecekleri anlaşmazlıklarla ilgili Buhari'nin naklettiği bir hadisi ve “Kırtas Olayı” olarak isimlendirilip üzerinde çokça tartışma yapılan bir olayı, hilafet üzerine olan anlaşmazlıkların temeli olması babında ele almıştır. Yazar, Hz. Ebubekir'in halife oluşu üzerinde dururken Kur'an'ın evrensel esaslarına aykırı olması ve özellikle ilk halifenin seçimi sırasında böyle bir hadisin gündeme gelmemesi sebebiyle, “İmamlar Kureyş'tendir” hadisi dolayısıyla yaygın kabul gören geleneksel sünni anlayışın karşısında yer almıştır. Bu anlamda Mehmet Sait Hatipoğlu'nun “İmamların Kureyşliliği” isimli uzun makalesine de atıf yaparak bu hadisin manasının yalnızca sosyal bir vakıayı yansıttığını ifade etmiştir.

Yazar, “Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi İslam Fetihleri” başlığı altında insanlık tarihinin gördüğü en mühim hadiselerden biri olarak nitelenen fetihlerin yeryüzünde adalet, barış ve eşitlik getirmek amacına matuf olduğunu vurgulamıştır. Yazara göre fetihlerin kalıcı oluşu bununla alakalıdır. Fethedilen memleketlerde halkın İslam'a zorlanmaması ve İslam'da cihadın şuarsuz bir saldırı ve istila hareketi olmadığı üzerinde ısrarla duran müellif, bu bağlamda Caetani'nin İslam fetihlerinin sebepleri üzerindeki yorumlarına da cevap vermiştir. Fetih hareketlerinin gerçek sebebinin İslam dini olduğunu ama aynı zamanda fetihlerdeki başarının coğrafi,

siyasi, askeri, tarihi, iktisadi olmak üzere birçok sebebinin olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Bizans ve Sâsânîlerin kendi aralarında yaptıkları savaşların onları zayıflattığını ve İslam fetihlerini kolaylaştırdığını kabul etse de bunu fetihlerin bir sebebi olarak görmemiştir. Fakat tüm bunların yanında, İslam fetihlerinin coğrafi, siyasi, iktisadi vs. hedeflerinin olabileceğini kabul ettiği halde bunlar üzerinde hiç durmayıp yalnızca İslam dininin verdiği kalp tatmini ve coşku üzerinde durmakla yetinmesinin okuyucu açısından tatminsizlik meydana getirdiği ifade edilmelidir. Dolayısıyla eserin savunmacı üslubundan kaynaklanan yapısının, ilgili birçok yerde olduğu gibi burada da ana konunun zihinde dağılma ihtimaline kapı aralamakta olduğunu belirtmek gerekir.

Fetihler konusu, “Irak Cephesi Fetihleri”, “Suriye Cephesi Fetihleri” ve “Mısır Cephesi Fetihleri” olmak üzere üç ana başlıkta toplanmıştır. “Irak Cephesi Fetihleri” başlığında da yine müellifin, Caetani’ye verdiği cevaplar dikkat çekmektedir. Yazar burada örneğin Hz. Ebubekir döneminde Halid b. Velid’in Yemâme savaşından sonra Medine’ye döndüğü ve oradan Irak’a geçtiği şeklindeki Vakıdî, İbn İshak ve Ebu Yusuf’un anlatımını, diğer kaynaklardaki direkt Irak’a geçtiği şeklindeki haberi tercih ederek reddetmiştir. Bu ayrıntı sayılabilecek konu üzerinde uzunca duruşunun sebebi olarak yazar, Caetani’nin Nibac kasabasının yeri konusundaki hatasını açıklamak olarak belirtmiştir. Ancak müellif burada her ne kadar Caetani’nin önemli bir hatasının tespitine gayret etse de bu detaylı mesele başka bir teferruatlı çalışmanın konusu olmalıdır. Zira zikredilen problemten dolayı genel akıştaki insicam bozulmakta ve bu şekilde tali bir konunun esere dâhil edilmesi, eserin üzerinde durduğu başlıkların genelliğine aykırı bir durum arz etmektedir.

Müellif, “Fetihlerden Sonra Gayrimüslimler veya Zımmîler” başlığında zımmîlik statüsünü ele almıştır. Öncelikle konuyla ilgili ayet ve hadisler serdederek uzunca bir bahisle zımmîlerin İslam toplumdaki yeri üzerinde durmuştur. Zımmîlere sağlanan güven ortamı ve onlarla kurulan iyi münasebetlerin yanı sıra nasıl giyinecekleri, neye binecekleri gibi konularda var olan tartışmalı

hususlar da bu kısmın işlediği konular arasındadır. Yazar, “Necran ile Hayber ve Çevresinden Gayrimüslimlerin Çıkarılmaları” konusunu ayrıca bir başlıkta ele almıştır. Zira birçok tarihçi tarafından tartışma konusu edilen bölge Hristiyanlarının sürülmesi, önceki zikredilen diğer tartışmalı hususlardan daha dikkat çekici bir vakıadır. Bu kısımda özellikle Emeviler ve Abbasiler devrindeki icraatlar üzerinde de neredeyse Hz. Ömer devri kadar durulması, eserin işlediği dönemin dışına çıkması noktasında eleştiriye değerlidir.

İslam toplumunda iktisadi hayata getirilen düzenlemeleri “Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi İktisadi Durum” genel başlığı altında ele alan müellif, “Devletin Gelir Kaynakları ve Sarf Yerleri”, “Zekât”, “Humus”, “Fey”, “Cizye” gibi alt başlıklarla konuyu detaylandırmıştır. Bu kısımda Ebu Yusuf’un Kitabı’l-Haraç’ı, Ebu Ubeyd’in Kitabı’l-Emvâl’i veya Kudame b. Cafer’in el-Haraç’ı gibi eserlere birçok atıf yapan müellif, bu sayede özellikle İslam tarihi eserlerinde bu kaynakların kullanımının ne derece önemli olduğunu hissettirmiştir. Müellif, diğer alt başlıklara nazaran daha detaylı şekilde üzerinde durduğu divan teşkilatının, artan gelirlerin ve devlet mekanizmasının ihtiyaçlarının gerektirmesiyle Hz. Ömer devrinde ortaya konduğunu belirtmiştir. Bu konuyu ele alırken, yiyecek ve atıya verilmek üzere tamamen Hz. Ömer’in dini anlayış ve öncelik sırasına göre düzenlenen divan defterlerinin, sonraki sahabe tasnifi çalışmalarına da örneklik teşkil ettiğini de vurgulamıştır.

Yazar, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde Müslümanların kendi içlerinde yaşadığı elim hadiseleri “İç Karışıklıklar ve İç Savaşlar” ana başlığı altında incelemiştir. Bu yönüyle dönemin, kurucu bir safha oluşunun yanı sıra yeni ve büyük başka problemlerin ortaya çıktığı bir zaman dilimi oluşu ayrı bir başlıkta değerlendirilmiştir. Burada yazar, Hz. Osman devrinin ilk altı yılının sakin, ikinci altı yılın ise karışıklık içerisinde geçtiğini belirterek Hz. Osman’ın valiliklere kendi akrabalarını ataması ve bunların sebep oldukları sorunlar üzerinde durmuştur. Ayrıca Hz. Osman’ın Kureyş’ten bazılarının çok zenginleşmesine göz yumup devlete ait bazı toprakları yakınlarına tahsis etmesi, kendisini eleştirenlere

sert davranıp akrabalarına yumuşak davranması, hilafet yüzüğü-nü kaybetmesi gibi olayları zikrederek çıkan karışıklığın sebepleri üzerinde durmuştur. Sonrasında Hz. Ali döneminde Cemel Vakıasını, Siffin savaşını ve Hakem olayını, yine ayrı bir başlıkta Nehrevan savaşını kısaca ele almıştır.

Yazar, Kuran ve sünnet merkezinde yoğunlaşan dini ilimlerin oluşum sürecini ve gelişimini “İslami İlimlerin Teşekkülü” ana başlığı altında incelemiştir. Sahabe devrinde ana kaynakların yorumlanması neticesinde Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam gibi disiplinlerin oluştuğu üzerinde duran yazar, her biri ayrı başlıklar altında olmak üzere bütün bu ilimleri kısaca ele almıştır. Burada Hz. Aişe, Hz. Ali gibi Hz. Peygambere yakın isimlerin hadis ve fıkıh ilmindeki yeri ve önemine özellikle temas etmiştir. Bu kısmın konu itibariyle İslam tarihi eserlerinin birçoğunun üzerinde durmadığı veya zayıf kaldığı bir alanın ele alınması ve üzerinde önemle durulması açısından kıymetli bir bölüm olduğu ifade edilmelidir.

Son bir değerlendirme olarak belirtilmelidir ki özellikle bu gibi tematik tarih çalışmalarında, en azından tarihsel akışı takip edebilmek için bir kronolojik cetvelin bulunması ve ilgili yerlerde olmasa da eserin sonunda bulunacak bir harita okuyucu için elzem hale gelebilmektedir. Bu eksikliğin tamamlanmasıyla eser daha kullanışlı bir hale gelebilir. Bununla birlikte eserin sonunda bulunan kelime dizininin varlığı okuyucu açısından oldukça faydalıdır. Diğer taraftan eserin hem genel okuyucu kitlesine hem de akademi camiasına hitap ettiğini belirtmek gerekir. Zira bu sayede akademik camiaya İslam tarihi kaynaklarının yorumlanmasındaki ölçüler hatırlatılırken, genel okuyucu kitlesi açısından da temel kaynaklara müracaat ve bilginin sıhhatinin araştırılmasına teşvik hedeflenmiş olmalıdır. Yine “İdari ve Siyasi Teşkilat” ve “İslami İlimlerin Teşekkülü” gibi bölümlerin siyasi tarihe göre çok kısa tutulması eserin eleştiriye açık olan taraflarındadır. Fakat Hulefâ-yı Râşidin devrinin siyasi tarihinin yanı sıra iktisadi, idari, ilmi boyutlarını ele almasıyla eser, bu mevzularda topluca bakabilmek ve güncel tartışmalar sonucu ortaya koyulan hükümleri görebilmek açısından önemli bir boşluğu doldurmaktadır.